

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Студије и чланци: Мр Виктор Д. Савић, *Код Срба редак рукопис Стараога завета – Крушедолска Библија* 467 / Др Миодраг Лома, *Књижевнокритички постојак Драгана Стојановића и Гејшеов Фауст* 497 / Др Радмила Настић, *Семјуел Бекеј, Харолд Пинтер и поетика онтолошке несиђурности* 515 / Др Тиодор Росић, *„Како је постојало царство српско и московско” Јоксима Новића Ошочанина* 527 / Др Вукосава Живковић, *Српски тривијални роман крајем XIX и почетком XX века – на међи традиционалних и савремених изучавања* 537 / Марио Лигуори, *Најуљ у „Хиперборејцима” Милоша Црњанског* 547 / Мр Емилија Цамбарски, *Поетичка начела у „Дневнику 1942–2001” Александра Тишме* 559 / Моња Јовић, *Улицом несјалих кесјенова: јеврејска тема код Данила Кица* 579 / Драгана Ратковић, *Речи са интерфиксом –ø– (нултим интерфиксом) у српском језику* 611

Истраживања: Др Драган Хамовић, *Трагом поетичког развоја Стевана Раичковића* 621

Оцене и прикази: Др Тихомир Брајовић, *Евројско лице српске књижевности* 633 / Мр Данијела Петковић, *Студије о јунацима усменог жанра* 638 / Др Славко Петаковић, *Мера за лепо* 642 / Др Оливера Радуловић, *Илуминације Дучићевог јесништва* 646 / Недељка Перишић, *Дневник о „Дневнику”* 650 / Др Јелена Новаковић, *Поетика Стевана Раичковића* 655 / Др Горан Максимовић, *Зборник радова о Миодрагу Павловићу* 659 / Др Јелена Новаковић, *Компаративистички присију сиваралацију Миодрага Павловића* 662 / Мр Марија Летић, *Чезња за ајсолутином комуникацијом* 666 / Др Миљивоје Млађеновић, *Функција усмених форми у драми* 669 / Др Светлана Томин, *Српске сјисајелице* 675 / Снежана Божић, *Поуздан водич кроз пределе српске књижевности* 679 / Др Жарко Бошњаковић и Иван Књиџар, *Глосар примењене лингвистике* 683 / Радмила Обрадовић, *Лексичка грађа Горње Груже* 687 / *Режисар* 691 / *Ујуштво за припрему рукописа за штампу* 715

СТУДИЈЕ О ЈУНАЦИМА УСМЕНОГ ЖАНРА

(*Ликови усмене књижевности*, зборник радова, ур. Снежана Самарџија, Институт за књижевност и уметност, Београд 2010, 314 стр.)

Библиотека „Српско усмено стваралаштво”, у издању Института за књижевност и уметност у Београду, од ове године богатија је за две значајне књиге. Прва, симболичног наслова *Трагања и одговори*, заокружује пола века научног рада Ненада Љубинковића, а друга, шеста по реду у овој библиотеци, резултат је истраживања седморо сарадника Пројекта „Српско усмено стваралаштво” једног од суштинских проблема теорије народне књижевности. Зборник *Ликови усмене књижевности* нуди занимљива и инспиративна решења питања категорије јунака у усменом стваралаштву.

Студија „Усмени жанр и јунак у семантичкој активности” Снежане Самарџије много је више од уводних напомена, како у поднаслову стоји. То је синтетичко осветљавање ликова у свој жанровској разноврсности усменог фонда. Ауторка указује на привидну једноставност јунака као последицу типизираности (универзалне, локалне и историјске) и устаљене номенклатуре, али и на перманентне поступке индивидуализације, којима се ликови динамизују. Сложеност ове категорије условљена је припадношћу ликова различитим сферама (људској, животињској, оностраној, антропоморфној), конзервацијом религијских представа и историјских сећања у слојевима „биографије”, променом делокруга, преименовањем у оквиру истог фабулативног обрасца, флуидношћу интеракције лик – усмени жанр. Управо је прелазак јунака из једног поетичког система у други показао дивергентне могућности релације јунак – сижејни образац, односно јунак-жанр. Снага имена, биографије, може бити већа од норме коју намеће нови модел, па премештање јунака деформише, угрожава и модел и жанр. Са друге стране, законитост жанра, односно тематског модела, условљава појаву одређеног јунака и ограничава ширење његове „биографије”. С. Самарџија је показала да различите могућности реализације типских ликова, у зависности од сижејног модела, варијанте, жанровског канона, става средине и певача, али и свих ових чинилаца заједно, откривају један специфичан парадокс – „што је у традицији један лик изразитије типизиран – то су флексибилније његове особине”, а значења и функције амбивалентнији.

Након овог уводног теоријског проматрања ликова усмене књижевности, следи рад Бошка Сувајића о младом јунаку у јужнословенској народној поезији. Аутор најпре дефинише појам овог „идеалног јунака” – „означава фигуру без породице, чврстог идеолошког упоришта, владарских амбиција и јасно прокламоване сврхе епског бивства... оличава квинтесенцију епске енергије”. Најмлађи јуначки статус не подразумева време као биолошку и календарску категорију, дете јунак „замрзава време”, а његова позиција мармира се једино у односу на ста-

ријег јунака. Б. Сувајдић потом уочава да функционална категоризација младог јунака смешта у породичне оквире на двама линијама: сестрић–ујак (супституција односа син–мајка из старијег слоја традиције) и син–отац. Парадигматски представници два типа јунака–сина и сестрића јесу Грујица и Секула. За њих се везују дивергентни тематски кругови, различити модуси епског певања, као и типови трансформације (новелистичко преоблачење, односно метаморфоза). Специфична амбивалентна позиција детета јунака условила је фреквентност овог типа у улози помоћника или противника. Завршни сегмент је посвећен истраживању историјских и митолошких елемената епских биографија двојице најпознатијих јужнословенских младих јунака.

На ову студију тематски се надовезује рад Данијеле Петковић о старцима у српској епској поезији. У првом делу разматра се дистрибуција њихових улога у различитим делокрузима. Остарели јунак веома ретко је просечан мегданџија (ратник), чешће се креће између два пола које омеђују митски страшни старац и кукавица. Најбоље се уклапа у сижејне функције владара (кућног старешине), саветодавца (мудраца, искусног јунака), свештеника (духовника) и жртве. Са осталим ликовима повезује се по принципу антитезе (млад–стар, плаховит–сталожен, јуначан–плашљив, активан–пасиван, силан–беспомоћан), при чему чланови бинарних опозиција слободно замењују места, а вертикалним, парадигматским улаччавањем појачавају контрастно начело. Ликови „вечитих епских старина”, какви су формулативно Југ Богдан, Старина Новак, Кузун Јања, Деспот Ђурђе итд., расветљени су из перспективе историјске и митолошке равни. Уочена је јасна еволуциона путања од митског прапретка, деда, ванвременог и бесмртног старца, до реалне људске фигуре – од поштованог стогодишњака до исмејаног старца.

У студији „Епске биографије косовских јунака” Валентина Питулић испитује трансформацију класичног, Вуковог, модела Косовске битке у збиркама каснијих записивача. Присуство песама са тематиком Косовског боја и на оним теренима на којима их до прве половине XIX века није било, први је сигнал о снажном утицају Вукових штампаних збирки. Приметна је тенденција ширења фабуле и допуњавања оних сегмената косовске легенде којих у песмама класичне збирке нема, нпр. проширивање каталога позваних јунака, разигравање јунака пред бој, ток битке, распоред снага итд. Утицај дневне политике, актуелних идеја буђења националне свести и религиозног самоосвешћења нарочито је видан у збиркама Б. Петрановића и Н. Шаулића. Тако је на простору Босне систематски изграђен култ јунака, хероја, оличен у Милошу Обилићу. Његова епска биографија широко је наткрилила и потиснула светитељски култ кнеза Лазара. Са друге стране, у областима динарског варијетета (Црна Гора, Златибор), где је култ јунаштва традиционално присутан, акценат је померен на епску биографију закаснелог јунака. Занимљиво је да је у косовском миљеу ореол Марка Краљевића засенио Милошеву славу, већ потиснута у епску прошлост. Маркирајући нове наносе косовске легенде у различитим етнокултурним срединама, који се не поклапају са заједничким усменим фондом, В. Питулић је дала значајан допринос проучавању веродостојности песама записаних после Вука.

Поетски наслов „Из Мајдана чисто сребрнога” открио је почетну истраживачку нит од које је Снежана Самарџија сачинила драгоцено ткање о епској биографији Стефана (Стевана, Стеве, Стјепана) Мусића (Бушића, Посавчића, Вasoјевића), „најтрагичнијег српског војводе” у Косовској бици, закаснелог јунака који једини без наде улази у бој „разапет између подвижника и издајника”. Сачувани историјски подаци нису прецизно лоцирали Мусићев двор, али су јасно показали зашто сижејно није реализован традиционални образац ујаксестрић (историјом потврђени складни односи Мусића и Хребељановића, а уз то и другачије обликовање Лазареве биографије). Епски хабитус закаснелог јунака сведен је на пут означен „тачкама мировања”: Мајдан чисто сребрни – крвава Ситница – косовско ограшје. Временска координата оивичена је формулативним тренутком заласка месеца и изласка прве јутарње звезде, а на другом крају видованским јутром. Оваква путања јунака и констелација са просторно-временским позицијама Косовке девојке и кнеза, као и симболика небеских светила, чистог ведрога неба, сребрног града, крста, свиле, клобука, воде итд., распретале су потиснуту архаичну подлогу ликова и допустиле превођење тематског модела о закаснелом јунаку на древну цикличну матрицу о смеђивању Сунца, Месеца и звезде Данице.

Досадашња теоријска наука најчешће је посматрала експлицитни став певача у уводним и закључним формулама, у контексту одступања од епске објективности и ауторских коментара. Смиљана Ђорђевић проширује то поље истраживања и на фигуру певача (гуслара) и елементе његове социјалне улоге, која се имплицитно кодира кроз спољашње коментаре, односно „припјеве” (уводне блокове или читаве уводне песме испред наративне секвенце) у класичној и хроничарској епици, као и у савременим теренским записима. Традиционални певач, глас колектива, чувар и преносилац историјског знања, постепено еволуира у самосвесног националног барда, који „обликује и рedefинише културно памћење заједнице”, служећи се обилато, између осталог, и хипертрофираним историјско-политичким ауторским коментарима. Савремена грађа доноси још једну новину – конкретног певача претвара у јунака епске песме, достојанственог старог ратника који, инспирисан вилама, пева у идиличној атмосфери. Осим што је указала на измењену позицију и улогу певача, С. Ђорђевић је, идући укорак са актуелним изучавањима фолклора у свету, а уједно примењујући и знања из сопствених теренских истраживања, теоријски уобличио и друга важна питања савременог фолклора: моделе извођачке ситуације, функцију гусала и однос певача према инструменту, измењене путеве стварања, усвајања и преношења песме, нов појам колектива и рецепијената, проблем ауторизације, вредновања савремених записа итд.

У студији о дипломатији кнеза Милоша за време његове прве владе Бранко Златковић историографски прилази богатој усменој грађи која сведочи о лику и делу првог признатог српског кнеза. На једном месту сакупио је многобројна казивања, записе, анегдоте, песме – својеврсну народну историју, која је пратила, допуњавала, коментарисала, а донекле и редиговала, званичне историјске забелешке. У таквој повесници јасно се оцртава лик мудрог, довитљивог кнеза,

тактичног политичара, преговарача, упорног и стрпљивог борца за српску аутономност. Истовремено, искристалисао се и портрет самовласног, конзервативног, превртљивог, таштог, љубоморног и похотног диктатора. Анегдота је запамтила његове контакте с војсковођама, конзулима и владарима, односе с најближим сарадницима и начин на који је спроводио унутрашњу политику. Усмена казивања испратила су његово уздизање од обласног кнеза, преко вође буне, до најважније политичке личности на Балкану у трећој и четвртој деценији XIX века. У позадини Милошевог лика заблистале су минијатуре о ковачу који је поставио прво звоно у Београду и сачинио српски грб, о доносиоцу трећег хатишерифа, о судбини депутата утамничених у Цариграду и многих других именованих и безимених личности чија се животна линија укрстила с кнежевом.

Зборник затвара рад Немање Радуловића „Приповетка о богаташу и његовом зету (АТУ 930)”, компаративна студија о пореклу мотива и сужејно-тематском склопу овог типа приповетке у многобројним јужнословенским штампаним и рукописним варијантама, а све у европском, америчком и азијском контексту проучавања усмене приповетке. У средиште интересовања аутор је поставио јунака приче о судбини и упоредио кључне тачке његове биографије са животним чвориштима носилаца радње у миту и наративним облицима сличне тематике (бајка, новела, епска песма, легенда, предање). Јунак приче о богаташу и његовом зету није неко са ким се идентификује заједница, не красе га ни изузетна снага, ни домишљатост. Много је пасивнији од митског, епског јунака или протагонисте бајке, новеле. Он је ту да покаже делотворност пророчанства и испуњење судбине, којој је подређен и не одређује је сам, као јунак легенде. Самеравање главних ликова поменутих наративних облика открило је законитости различитих приповедних жанрова, њихово додиривање и удаљавање, а јунака је потврдило као једну од централних категорија кроз коју се сагледавају појединачни жанровски системи. На примеру овог типа приповетке показала се сва тешкоћа „прецизне класификације усмених прозних облика”.

На крају, треба додати да је зборник *Ликови усмене књижевности* понудио тек неколико визура у сагледавању једне од најважнијих категорија усменог наратива. Младићи, старци, косовски јунаци; певач, кнез, богаташ и сиромашки син, само су неки од многобројних јунака народне традиције за које је запело истраживачко око. Ова књига, тако, претендује не само на статус „још једног доприноса изучавању усменог стваралаштва”, него и на квалификатив искре која позива да и остале фолклорне јунаке наука о књижевности изуче из таме.

Данијела Пејковић